

AD FONTES!

DOI: 10.33608/0236-1477.2021.03.3-21

УДК 821.161.2.09 Старицький (045)

Володимир ПОЛІЩУК, доктор філологічних наук, професор
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького
бульвар Шевченка, 81, м. Черкаси, 18031

e-mail: kaflit@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9090-8324>

ПАНТЕЛЕЙМОН КУЛІШ У ДОЛІ Й ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА СТАРИЦЬКОГО (ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ)

У студії докладно проаналізовано життєві і творчі взаємини двох класиків українського письменства XIX ст.; визначальний кут зору — «від» М. Старицького. Простежено аспекти як біографічного, так і творчого плану. Зроблено акцент на помітних відмінностях рис характеру і вдачі кожного з письменників. У розгляді типологічних збіжностей і розбіжностей на полі творчості зауважується, що роман «Чорна рада» мав значний і тривалий вплив на формування світогляду, а згодом і підходів молодшого автора до написання прозових творів, зокрема в реалізації пророчого потенціалу Кулішевої хроніки. Приділено увагу дискусійному питанню про те, хто із цих класиків у царині поезії першим почав «ламати шаблони» наслідування Шевченкової манери віршування. На основі аналізу творів М. Старицького висунувано, що їх автор принципово не поділяв поглядів «пізнього» П. Куліша на історичну роль козацтва та гайдамацького руху.

Ключові слова: біографія, світогляд, творчість, романи, версифікація, новаторство, національне, пророцтво, історіософія.

Порушена проблема вже була об'єктом дослідження, варто назвати ґрунтовні розвідки П. Руліна [16] та М. Зерова [4]. У статті Руліна йдеться радше про Куліша. Я ж вестиму мову передовсім «від» М. Старицького, аналізуючи

Ц и т у в а н н я: Поліщук В. Пантелеймон Куліш у долі й творчості Михайла Старицького (до постановки проблеми) // Слово і Час. 2021. № 3 (717). С. 3—21. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2021.03.3-21>

можливі типологічні тези й антитези в поглядах, взаєминах і творчості класиків українського письменства. Це й становить основну мету пропонованої студії.

Про різнобічні взаємини П. Куліша і М. Старицького змістовні судження висловлювали Є. Нахлік [10], В. Івашків [5] та автор цих рядків [15]. Однак у названих працях типологію взаємин двох класиків системно не проаналізовано. Навіть у цій розвідці годі говорити про вичерпність осмислення теми, бо вона постає надто багатоаспектною.

Михайло Старицький (1839—1904) молодший за Пантелєймона Куліша (1819—1897) на двадцять років¹ і належав до іншого літературного покоління. Проте їхня діяльність на літературному, а ширше — культурологічному полі сягає понад тридцять літ (від літературного дебюту першого). Різносемантичні типологічні паралелі між їхнім буттям, а тим паче творчими інтересами та здобутками цих митців виявлялися і виразно, і своєрідно. На життєвих щаблях П. Куліша і М. Старицького, зокрема в частині спонук до того, щоб «покласти своє життя» служінню рідному народові, немало схожого. Обидва вони — нащадки давніх козацьких родин (у М. Старицького — по лінії матері). Їхнє дитинство й молодість не були безхмарними, попри достатньо значущий і заможний соціальний статус обох. П. Куліш, маючи німецьке здоров'я, не належав до батькових улюбленців, від чого, очевидно, страждав, і ці комплекси, за Є. Нахліком, пізніше зумовили низку його поведінкових рис, далеко не завжди привабливих, зокрема психологічний комплекс суперництва між братами [10:1, 322]. І в ґрунтовних дослідженнях Є. Нахліка, і в інших джерелах мовлено про егоцентризм П. Куліша, «аристократичні й авторитарні риси характеру», бажання лідерства тощо.

Це суперництво між старшим, хоча й уже померлим, братом і ревності до нього через те, що батько любив того більше, ніж його, живого сина, Куліш у пізньому віці переніс на Шевченка, який уже відійшов у вічність і якого український народ (умовний «батько») теж любив куди сильніше, ніж живого Куліша [10:1, 322].

Схоже пояснює вчений і «бунтівний виступ» П. Куліша проти усталеного в народній пам'яті та українській історії погляду на козацтво й гайдамацький рух [10:1, 323].

М. Старицький уже 12-річним залишився круглим сиротою, виховувався в матеріної рідні (у сім'ї Лисенків). Рисами характеру був антитепою П. Куліша. Винятково шляхетний, послідовно доброзичливий, безпретензійно великодушний, хоч і принциповий у питаннях моралі й етики, «несамолюбно щирий», як охарактеризував його М. Зеров: «Експансивний, темпераментний, він гостро відчував громадську по-

¹ Зауважу, що зовсім недавно виявлені архівні документи, які засвідчують рік народження М. Старицького — 1839-й [див.: 7; 14].

требу і брався за кожну галузь громадської роботи, до якої в тодішніх трудних обставинах можна було приступити» [4, 669].

Щодо світоглядних переконань, то в М. Старицького вони формувалися і під впливом П. Куліша. Навчаючись у Київському університеті, юнак відчув його особливу атмосферу:

Киев в этом отношении [щодо світоглядних і політичних позицій. — В. П.], — писав М. Старицький у спогадах про М. Лисенка, — был далеко впереди: здесь было задумано и Кирилло-Мефодиевское братство, здесь и Максимович, и Костомаров, и Кулиш будили прежде интересы к изучению народа... [19:8, 408].

Щодо особистого знайомства М. Старицького з П. Кулішем існують різні припущення. П. Рулін, наприклад, уважав, що «не довелося обом кореспондентам одне з одним познайомитися» [16, 69], хоча й допускав можливість такої «зустрічі без знайомства» на початку 1860-х у Полтаві, коли там був М. Старицький і куди впродовж 1860—1862 рр. тричі навідувався П. Куліш. О. Цибаньова зазначала, що Старицький «уперше особисто познайомився з Костомаровим та Кулішем» 1874 р. в Києві під час III Археологічного з'їзду [22, 50], але не навела вірогідних свідчень чи документів. Листи ж, особливо останній М. Старицького до Ганни Барвінок, дають радше негативну відповідь на це питання [16, 73—74].

Крізь призму неширокого епістолярію обох письменників, власне, і формував свої судження та висновки П. Рулін. Найдавніший лист М. Старицького датовано квітнем 1883 р. Хіба ж не однозначне розуміння дає таке зізнання молодшого митця перед старшим: «...Ваше слово, голосне та прекрасне, мов срібний дзвін, розбудило мою душу від малку, зворушило в її відповідні струни, і вони й далі, хоч і порвані лихоліттям та друзями, дзвонять собі тихо сумну та безрадісну пісню...» [19:8, 534]? Цитований фрагмент і низка інших частин їхніх письмових діалогів потребують ширших коментарів про видиму й підтекстову семантику.

До слова, відомі три епістоли молодшого до старшого та стільки ж — від П. Куліша, а ще два листи М. Старицького до Ганни Барвінок, уже вдови. В одному з них Старицький (очевидно, на прохання надіслати їй чоловікові послання) пише: «...вишлю... Тільки мені жалко, більше навіть чим жалко — віддати листи: їх у мене певне небагато, і я їх хороною, як святощі...» [19:8, 582].

Та ім'я П. Куліша М. Старицькому запам'яталося значно раніше, і саме в сенсі світоглядному. Ще навчаючись у 6-му класі гімназії, у книгарні він натрапив на Кулішеві «Записки о Южной Руси» та «Чорну раду»:

Последняя меня поразила: я до сих пор читал на малорусском языке лишь Шевченка да Котляревского... <...> И вдруг роман! Исторический роман! У меня загорелось сердце, но не было в кармане 3 руб. Я, кажется, две недели

собирал гроши и золотые, следил ревниво за лавочкой, чтоб кто-нибудь не унес этой волшебной книги. Наконец, перед отъездом на каникулы, она была мною приобретена, и я просидел над страницами ее ночь напролет, смакуя каждое слово, каждую фразу [19:8, 398—399].

Схожий пієтет викликали й «Записки...», які спонукали і М. Старицького, і М. Лисенка до етнографічних записів. Така емоційна реакція на ці знакові твори не тільки скерувала юнака до українофільства та україноцентризму, а й пізніше, у роки Кулішевого «історичного ревізюнізму» (Г. Грабович) і — як наслідок — ізольованості від суспільства, стала однією із причин спілкування, попри те що молодший літератор не поділяв тодішніх поглядів адресата, його дратівливої світоглядної непослідовності й дискусійних настанов у провокативних писаннях. Мова передовсім про «Историю воссоединения Руси» та «Мальвану гайдамащину», як і судження «пізнього» Куліша про козацтво та дразливі висловлювання про Т. Шевченка і його творчість. Помірковане ставлення М. Старицького до старшого колеги можна пояснити вродженим аристократизмом. А втім, П. Рулін звернув увагу і на те, що й М. Старицький теж переживав моменти непорозумінь з оточенням:

Старицькому жилося звичайно инакше [ніж Кулішеві. — *В. П.*]; він був одною з центральних постатей київської громади, оточували його духовно близькі люди. А проте був він новатором [особливо в мовотворенні, перекладацтві. — *В. П.*], проте зустрічали деякі думки його не тільки байдужість, але й ворожнечу навіть — і це серед найближчих, здається, до нього людей [16, 65].

Докладніше про такі життєві обставини мовлено в низці моїх публікацій, зокрема в статті «“Бере мене превеликий жаль...” (Михайло Старицький про себе і про долю українського письменника свого часу)» [13, 3—17].

Аналізуючи збіжності й розбіжності між П. Кулішем і М. Старицьким, констатуємо, що кожен із них у духовному вимірі еволюціонував по-своєму. Наприкінці 1860-х — на початку 1870-х окреслюються дедалі гостріші різнопланові суперечності між настановами П. Куліша і його піддавстрійських земляків.

Незадоволені авторитаризмом і примхливістю Куліша, — пише про той час Є. Нахлік, — галичани почали шукати «окремої стежки на Україну» до «людей не завислих», тобто незалежних... <...> Пробували галицькі народовці та віденські «січовики» самостійно виходити на Нечуя-Левицького, зустрічалися у Львові зі Старицьким [10:1, 294].

Тож уже в 1870-х М. Старицький був помітною особистістю, хай і не такою «всеосяжною», як П. Куліш. Щоправда, зовсім не «антиподом Куліша», як переконував один із дослідників [8, 17—18].

Ще І. Франко, мовлячи про культуртрегерську потугу П. Куліша, писав про нього не стільки як про ініціатора чи генератора ідей, скільки як про їх утілювача:

Усидчивый и энергический работник, собиратель самого разнообразного материала, притом натура страстная и самоуверенная, Кулиш был как бы маховым колесом машины, которое само не создает движения, но раз созданному дает равномерность и силу. Без творческой силы, какой обладали, напр[имер], Пушкин, Гоголь или Шевченко, Кулиш всю жизнь искал новых дорог, сгорая страстью сказать какое-то великое слово [20:41, 121—122].

Пізніше інші науковці висловлювали думки про відсутність у П. Куліша бойовитої вдачі в сенсі політичної боротьби. Зокрема, Романа Багрій наголошує на тому, що «це нещасливе зіткнення з політикою [участь у Кирило-Мефодіївському братстві. — *В. П.*] зміцнило аполітизм Куліша» [1, 243]. Показово й те, що його відносний аполітизм із часом посилювався під дією різних обставин. Відносний, бо маємо на увазі відстороненість діяча від активної політичної боротьби, хоча в умовах соціального та особливо національного гноблення України вже сама культурницька робота «на рідному полі» була в певному сенсі політикою.

Комплекс причин та обставин особистісних і громадських, надто ж перших, зумовив у 1870-х кардинальні світоглядні зміни в письменника. «Куліш “сьогоднішній” несподівано став ідеологічно зовсім інший, ніж “вчорашній”... <...> У 1873—1874 рр. письменник знову, як і в 1864 р., зазнав гіркого розчарування у наслідках своєї діяльності на терені національної культури і в самих українських патріотах...» [10:1, 319]. Природно, що реакція свідомої української суспільності на такі метаморфози П. Куліша була логічною та цілком прогнозованою — різко негативною і критичною.

Світоглядне становлення М. Старицького, зокрема й під впливом раннього П. Куліша, «Чорної ради» та «Записок...», відбувалося послідовно й еволюційно в середовищі Старої громади [див.: 15, 34—43]. Молодий патріот на початку свого залучення до товариства явно тяжів до ідейної лінії М. Драгоманова і бачив в останньому безсумнівного ідейного лідера українського руху, звісно, тримаючи в пам'яті й раніший досвід кирило-мефодіївців, зосібна й П. Куліша. Його відхід від радикальних політичних ідей, зрештою від М. Драгоманова, припадає на рубіж 1870—1880-х років і стався через низку чинників особистісного й суспільного плану. М. Старицький явно розчарувався в правильності, моральності революційних перетворень. У цьому сенсі дуже показова його повість «Зарница» [див.: 13, 303—313]. Тож 1870-ті для обох письменників стали роками важливих світоглядних зрушень, але в молодшого такі зміни не були аж так контраверсійно різкими. Принципово розмежувавшись із радикальними громадівцями, М. Старицький активніше прилучився до «лінії» В. Антоновича, представники якої «тяжіли до аполітичного культурництва, були послідовними прихильниками освіти селянських мас, прагнули засобами історії, художнього

слова, літературо- і мовознавства, мистецтва, права... якомога повніше відтворити історичний досвід та пам'ять народу» [17, 16]. Еволюціонуючи світоглядно, письменник принципово залишався на позиціях україноцентричних, на відміну від «тодішнього» старшого колеги.

Маючи в 1870—1890-х роках принципові розбіжності у світоглядних позиціях, М. Старицький і П. Куліш підтримували толерантний діалог. Саме молодшому літераторові належала ініціатива в налагодженні такого спілкування. Ще до першого збереженого письмового звертання до П. Куліша Старицький тримав його в полі зору. В одному з листів до редактора львівської газети «Діло» В. Барвінського автор запитував: «Де Куліш, що робить?»; і тут же звертався до адресата із проханням: «Залишаю Вам 3 крб. і прошу найхутчіше вислати мені “Хуторну поезію” і “1-й том Шекспіра” Куліша перекладу, а також і ще якусь там його брошурку. У нас тут пішла чутка, ніби Куліш має видавати часопис. Чи правда і якого напрямку?» [19:8, 458]. Цей лист датовано кінцем травня 1882 р. Якраз тоді М. Старицький задумував видання літературного альманаху, шукав авторів, а твори його старшого колеги по перу, поза сумнівом, могли привернути увагу читачів.

Епістолярій цих письменників дійшов до нас неповністю. Бо з найдавнішого відомого листа, датованого 16/22 квітня 1883 р., можна зрозуміти, що він не перший у цих заочних контактах. Звертаючись до В. Барвінського 20 травня 1882 р., М. Старицький просив надіслати том Шекспірових драм у перекладі П. Куліша, зазначаючи: «Я писав і йому, [курсив мій. — В. П.] щоб мерці [так у тексті листа. — В. П.] вислав...» [19:8, 457]. Той найраніший збережений лист — відповідь на одне із приватних послань П. Куліша. Тут міститься цікава фраза М. Старицького до адресата, який повернувся до «Великої України» з Галичини: «Знаю я добре, що ми з Вами не тільки не сепаратисти, а навіть щирі слуги імперії, та здається тільки, що за такими найбільш уганяють Каткови та Пихни... Бо вони ж у своїх часописах величали Вас, добродію, “изменником”... ото ж і боюсь я, щоб знов не підняли якого гвалту на Вас!» [19:8, 465]. В іменуванні себе й П. Куліша «слугами імперії» пізніші коментатори вбачають свідому пересторогу, софізм, виверт автора через вірогідну перлюстрацію, хоч, думаю, можливі й інші пояснення. Із цитованого уривка добре видно щирі прихильність М. Старицького до адресата, попри вельми дражливу еволюцію останнього. Щодо причин такої позиції варто погодитися із припущенням П. Рудіна:

Боляче вражали ці ідеологічні борсання українське громадянство всіх відтінків думки; не міг погодитися з ними й Старицький. Умів він проте дивитися ширше на Куліша, глибше його діяльність оцінювати. ...як згадує про це О. Пчілка, з усієї Київської громади один лиш він [Старицький. — В. П.] відважився демонструвати публічно Кулішеві свої симпатії... Спричинилися

цьому певно як деякі найостанніші виступи літературні Куліша, так і особисті переживання Старицького в ті часи [16, 66].

У сенсі світоглядних еволюцій можемо констатувати, що, по-перше, П. Куліш був одним із тих, під чийм впливом формувалися позиції М. Старицького; по-друге, попри пізніші принципові розходження, молодший колега чи не єдиний із відомих тоді українських діячів не відвернувся від старшого, підтримував із ним конструктивні контакти; по-третє, переконання М. Старицького, сформовані під впливом П. Куліша та його творчості, реалізувалися в літературному доробку корифея українського театру.

* * *

Шукаючи можливі типологічні впливи старшого колеги на художнє слово М. Старицького, годі позбутися відчуття, що й тут не обійтися без суджень світоглядного характеру. Міркуючи про захист української мови, її прав і ролі в націєтворенні, виходимо на поле історіософське. У П. Куліша народнорозмовна мова щонайпершою виражала критерій «народного духу», визначальний у його світогляді [див.: 2, 28—35]. Письменник-романтик і критик «ентузіастично підхоплює обґрунтоване цими [європейськими. — В. П.] ідеями право кожного окремого народу на самовираження у власній мові, вбачаючи в цьому водночас — і нерозривно з цим — реалізацію покладеного на народ релігійно-етичного завдання» [2, 28].

М. Старицький вочевидь поділяв позиції старшого сучасника щодо боротьби за народну мову, зокрема в красному письменстві, визнавав його заслуги, а водночас упродовж багатьох років прагнув збагатити рідну мову і піднести її «в генеральській чин».

Кулішеві зусилля надати нашій мові синкретичного загальноукраїнського характеру із запозиченням іншомовних слів та творенням неологізмів знайшли підтримку з боку Михайла Старицького, а відтак і Олени Пчілки, яка наголосила, що твори обох цих письменників як взірцеві «мають стояти між найкращими оздобами української літератури з погляду упорядкування її мови» [10:2, 387—388].

І Куліш, і Старицький, будучи новаторами-експериментаторами в багатьох сферах національної культури, знаючи кілька європейських мов, утвердилися в необхідності прилучити українське красне письменство до плідного досвіду зарубіжних літератур. Цей контакт вони вважали чинником, принципово необхідним для всебічного зростання рідного письменства, розвитку української літературної мови. Чи в листах, чи в коментарях до тих або тих перекладів митці висловлювали суголосні міркування й мотивації. П. Куліш у «Зазивному листі до української інтелігенції» закликав до розбудови української мови, яка мусить «покинути вузьенькі рамці»:

Викликаймо його [українське слово. — В. П.] тепер з останнього сховища на ширшу просторінь. Досі перепроваджено його в нас тільки через віковічні книги Святого Письма. Наступає черга перепровадити його через поетичні твори великих народів і через філософічну, оперту на природовідання, науку [цит. за: 16, 67].

М. Старицький у передмові до власного перекладу «Гамлета» зазначив: «Еще в 1873 году задумал я перевести на малорусский язык лучшие произведения Шекспира с целью как популяризации произведений великого сердца и драматурга, так и обработки родного языка на высших классических образцах» [19:8, 355].

Молодший колега діяльно реалізував цитований Кулішів заклик і до його з'яви, і після того, попри потужний спротив не тільки імперської цензури, а й авторитетних діячів на кшталт М. Костомарова, які «прописали» українській мові лише хатній ужиток і не сприймали відповідних перекладів світової класики, часто навіть кпнили над ними, як у випадку з «Гамлетом» від корифея вітчизняного театру. До слова, майже одночасно обидва письменники працювали над перекладами Шекспірових драм для читача, як зазначив М. Старицький у згаданій вище передмові:

В настоящее время П. А. Кулиш, славный ратай нашего слова, знаменитый переводчик псалмов Давида, книги Иова и Св. Писания, приступил к печатанию за границей в своем переводе на украинский язык всего Шекспира; тем не менее я счел не лишним напечатать и мой перевод «Гамлета», так как чем более окажется работ в этом направлении, тем результативнее будет движение в разработке языка [19:8, 357].

На цьому полі, реалізовуючи декларовані засади, вони, фактично, утвердили в ХІХ ст. українську перекладацьку школу. Увагу обох привертав сербський епос. М. Старицький узявся до відтворення рідною мовою чужої фольклорної героїки і 1876 р. видрукував збірку «Сербські народні думи і пісні», яка стала вельми помітним явищем і, на думку О. Мишанича, «донині не втратила свого значення, залишається видатною пам'яткою сербсько-українських літературно-фольклорних зв'язків» [9, 14].

Зійшлися П. Куліш із М. Старицьким і на полі оригінальної поезії, і то зійшлися цікаво й показово, якщо говорити про них як про реформаторів лірики. Ще один нюанс: сходження їхнє радше заочне. Тут передовсім мова про пріоритет у подоланні епігонства щодо автора «Кобзаря» в ліриці другої половини ХІХ ст. Цей аспект означив І. Франко в концептуальній статті «Михайло П. Старицький» (1902):

...він був першим із тих, кому доводилось проламувати псевдошевченківські шаблони і виводити нашу поезію на ширший шлях творчості, і що тільки за ним пішов Куліш у пізнішій добі свого віршування... а далі Грінченко, Самійленко, Леся Українка, Кримський і ціла фаланга молодших... [20:33, 259].

Франкова думка в нашому літературознавстві вельми вагома, конкретна, обґрунтована та об'єктивістська. Для її заперечень чи бодай корекції потрібні не менш значущі аргументи. Відповідні міркування з'явилися в М. Зерова, який чітко резюмував: «І коли такі речі [непросте опанування нової поетичної стилістики. — В. П.] не заважають Франкові містити Старицького в лави новаторів, руйначів старого поетичного канону, то, будучи справедливим, треба визнати, що вони не заважають і Кулішеві на те саме місце претендувати» [4, 667]. До цього висновку авторитетний професор дійшов шляхом глибокого аналізу поетичного доробку класиків, зазначивши, зокрема, й те, що М. Старицький із перших своїх спроб оригінального віршотворення «відкидає той конвенціональний стиль, кермуючись тим вірним чуттям, що той стиль був природний і поетичний в устах Шевченка, але не може бути тим самим в устах Куліша...». Натомість автор «Записок о Южной Руси» йшов до такого поступу значно складніше: у його літературному вихованні «багато важила робота етнографа та романтично-народницька ідеалізація селянського звичаю та поезії...» [4, 666, 667].

У збірці «Досвітки» митець перебував іще у фарватері Шевченкового стилю, а «Хуторною поезією» та перекладами 1870—1880-х опановував уже нові шляхи. У загальному поступі на полі поетичному М. Зеров ставить поряд старшого й молодшого літераторів. Віршотворче новаторство М. Старицького очевидне вже в перших його публікаціях у «Правді» за 1868 р. Ці твори, зазначає Є. Нахлік, не припали до душі П. Кулішу [10:2, 336]. Проте І. Франко наголошував: «...бачимо виразно, що се говорить український інтелігент не до фікційного укр[аїнського] народу, який з елементарних причин не міг ані слухати, ані розуміти його, — але до своїх рівних інтелігентів...» [20:33, 239].

На переконання Є. Нахліка, П. Куліш тривалий час «наслідував ранню поезію Шевченка в темах, образах, мотивах і стильовому оформленні...» [10:2, 160]. Натомість «нові ноти» вбачає сучасний дослідник у Кулішевих художніх перекладах біблійних текстів (і не тільки їх) того ж 1868 р., коли з'явилися згадані вище перші вірші М. Старицького. У цьому вони були рівночасні. В оригінальних же творах П. Куліша ознаки реформаторства пов'язуються з виходом «Хуторної поезії» 1882 р. Ця збірка, як і книжка М. Старицького «З давнього зшитку. Пісні і думи» (1881) чітко окреслили новий шлях нашої поезії [10:2, 161]. Тож усі ці зіставлення дають змогу казати принаймні про рівночасне віднаходження П. Кулішем і М. Старицьким «нових нот» у своєму віршованому доробку. Є. Нахлік уважає, що «по суті, саме пізній Куліш *започаткував* [курсив мій. — В. П.] історично назрілу реформу української версифікації: силабо-тонічна поезія М. Старицького, І. Франка, В. Самійленка, Лесі Українки, А. Кримського виростала з тих пагінців ритмомелодики

й строфіки, які він прищепив українському віршуванню» [6, 311]. Із цієї давнішою думкою можна погодитися в тій частині, що П. Куліш до своїх практичних реформаторських кроків, версифікаційно вельми різноманітних, ширших, ніж у молодшого колеги-театрала, додавав і певні теоретичні обґрунтування.

У цьому ж контексті варто окреслити ставлення обох класиків до Т. Шевченка, маючи за відправну точку слова М. Старицького в останньому збереженому листі до П. Куліша (див. нижче). Назагал треба констатувати, що про взаємини П. Куліша з Т. Шевченком і про пізніші судження першого про другого написано багато. Не є *terra incognita* й вельми доброзичливе ставлення до автора «Кобзаря» з боку М. Старицького (кілька віршів-присвят, нарис «На родині Т. Шевченка», інтертекстуальні вкраплення).

Корифей українського театру не поділяв «злих епітетів» (П. Рудін) Куліша на адресу Т. Шевченка, мовчки відмежовувався від них. Водночас «унікає Старицький того безмірного переоцінювання та ідеалізації Шевченка, що так характерні були вони для українського письменства та публіцистики аж до початку наукового шевченкознавства» [16, 68]. Певні особливості сприйняття М. Старицьким слова та образу видатного попередника, які ми кваліфікували б як доволі звужені щодо самого Тараса Григоровича і його творчості, інспіровані, можливо, первинними, емоційними враженнями від поетового слова, і то, думається, передовсім слова раннього:

Не в осуду і не в огуду великому нашому співцю сліз крепацьких, чий лемент ворушив мені серце, а скажу, що в занадто простецькій мові його не було і нема чого вчитись; отже всяк, хто пхав до його в науку, лукаво галасував, що дба про чистоту народнього слова, — брехня! — він дбав тільки про те, щоб воно не вилазило з словників і не турбувало його, неука, своєю новою силою!.. [19:8, 534—535].

Друга частина цитати важлива, бо розтлумачує доволі категоричну фразу («...не було і нема чого вчитись...»), переводить думку в іншу змістову площину: нова суспільно-історична й культурологічно-літературна доба потребувала нового слова. Михайло Петрович виступав за розвиток, оновлення та збагачення поетичного слова. Водночас можемо констатувати, що він не був цілком точним і стримано-об'єктивним у судженнях; емоційний лад фрази все ж, мабуть, якоюсь мірою деформує, викривляє закладені смисли, уможливує й таке розуміння, яке адресант і не вкладав у текст. Імовірно, на цих судженнях позначилися далеко не завжди сприятливі обставини життя літератора й театрала, численні підступні, несправедливі звинувачення чи нападки на нього тощо. На такій сутнісній хвилі між П. Кулішем і М. Старицьким було немало схожого.

У цитованому листі є й таке висловлювання:

А скільки мені вибивали добродієм [тобто старшим колегою-адресатом. — *В. П.*] очі і приятелі, і лукаві прихильники рідної мови! Все пхали до Тараса Шевченка учитись і раїли збутись Кулішевої отрути... та дарма! Мабуть, отрута була міцна, бо й досі, уже з сивим вусом, а як візьму до рук «Рагая», чи «Псалми», чи «Чорну раду», чи «Хмельниччину», чи «Досвітки», чи й що інше — серце молодіє... [19:8, 534].

Щодо Шевченкової науки, до якої «пхали» адресанта, то я ладен бачити якраз небажання тоді ще молодого М. Старицького ставати наслідувачем великого попередника, прагнення початківця шукати «інших нот» поезії. Показово, що до кола «отрути» М. Старицький включив і епігонські (навіяні досвідом автора «Кобзаря»), і реформаторські твори П. Куліша, не тільки його поезію, а й прозу, переклади, публіцистику. Таку комбінацію зумовили, мабуть, і емоційний стан адресанта, і пафос самого листа. Ще далеко в часі було до вичерпно глибоких тез І. Франка: «Коли 1861 р. в Петербурзі вмер Шевченко, то взяв із собою в могилу цілий один період нашої літератури, цілу окрему манеру поетичної творчості. Тою дорогою, яку перший проложив і до кінця пройшов він, іти далі було нікуди...» [20:33, 233]. Але М. Старицький, наділений неабияким творчим чуттям і різними гранями таланту, інтуїтивно відчув потребу нового слова і безперспективність шляху наслідування генія. А також захопився тими творами П. Куліша, у яких звучали «нові ноти».

Апелюючи до цитованого вище, звернімо увагу на Кулішеву прозу, якою теж «труївся» М. Старицький. І найперше тут мова про «Чорну раду», частково — про інші зразки історичних жанрів, зокрема роман «Михайло Чарнышенко, или Малороссия восемьдесят лет назад». Варто, мабуть, указати й на стійкість згаданої «отрути». Адже корифей українського театру взявся до написання прозових текстів, зокрема романів, через три-чотири десятиліття після виходу Кулішевих творів. Однак у романістиці молодшого автора натрапляємо на чимало типологічних збіжностей, як, власне, і на непоодинокі типологічні розбіжності з досвідом попередника.

Аналізуючи прозу М. Старицького, я звертав увагу на певні її смислові суголосся передовсім із «Чорною радою» [15, 130, 136, 148, 155]. Ці відповідності більшою чи меншою мірою виявлялися в історичних та історико-пригодницьких романах — трилогії «Богдан Хмельницький», дилогії про Івана Мазепу, «Последних орлах» і «Разбойнике Кармелюке». Типологію збіжностей між означеними творами двох авторів можна розглядати з погляду їх жанрово-видових характеристик.

Р. Багрії переконливо показала вплив історичної романістики Вальтера Скотта на М. Гоголя й П. Куліша, зокрема в царинах жанрової будови, композиції сюжету, міри та співвіднесеності факту і домислу, у ролі пригодництва, творенні образу героя-протагоніста тощо. Авторка цитує

лист Ганни Барвінок про свого чоловіка, який «пише, вчиться, читає романи Вальтера Скотта в оригіналі», далі зауважує про Кулішеве «захоплення» й «замилування» шотландцем, висловлене в різних текстах [1, 153]. Логічно, що в романах П. Куліша надibuємо низку рис, схожих із доробком британського попередника, зокрема в розбудові сюжету, несподіваних фбульних поворотах (В. Івашків називає роман «Михайло Чарнишенко» «авантюрно-пригодницьким твором» [5, 128]), наявності вигаданого героя-протагоніста тощо. Звісна річ, у П. Куліша було немало й «свого», незапозиченого. Скажімо, у ставленні до письмово зафіксованого факту в літературній роботі: на відміну від практики В. Скотта, який легко допускав «недокументальні вольності», П. Куліш виступав за максимальне збереження історичної достовірності тощо.

У сюжетах прози М. Старицького виявляється немало рис, які можна назвати вальтерскоттівськими, або ж і кулішівськими. Щодо останніх, то варто вказати на виразну схильність молодшого автора до історичної правдивості зображуваного. Для М. Старицького, як, скажімо, і для його «навчителя» П. Куліша та майже ровесника І. Нечуя-Левицького, особливий інтерес, поза сумнівом, становила сюжетотвірна практика В. Скотта та пізніших європейських історичних романістів, із якої бралися і загальні принципи побудови твору, і дрібніші прийоми. Ще Р. Багрій визначила, наприклад, мотиви пригодницького плану, котрі запозичив П. Куліш із художньої практики шотландського майстра (а той, можливо, з якихось інших джерел), зокрема й такі: викрадення дівчини та її порятунок, подорож як спільний мотив, догляд прекрасної жінки за пораненим лицарем, перевдягання як засіб визволення із в'язниці тощо. У романістиці М. Старицького схожих мистецьких прийомів дуже багато [15, 130—175]. До прикладу, у нього поширені мотив сну, хронотоп дороги, творення / тлумачення образу могил як символів героїчного минулого, Дніпра і картин степу як символів волі й нескінченності. У П. Куліша та особливо М. Старицького маємо широку галерею яскравих жіночих постатей. Обидва митці вдаються до творення «типів диявольського образу» (В. Івашків) чи, інакше, таких собі «чорних інтриганів» — передовсім рушіїв сюжетних колізій. Ба більше, М. Старицький увів інтертекстуальну алюзію (трохи видозмінені рядки поеми «Кумейки») до трилогії «Богдан Хмельницький» («...да і пока Рось зовется Росью, пока не потечет назад наш батько Днепро, до тех пор и сердце козачье не сольется с ядским» [19:5/3, 387, 734]). У діалогії про Мазепу автор укладає в уста Івана Богуна фразу про «Чорну раду» та її наслідки. І ця згадка, і повторюване прізвисько козаків (Шрам) у повісті «Облога Буші», драмі «Оборона Буші» та діалогії про І. Мазепу апелюють до знаного роману. Зрозуміло, є всі підстави казати про те, що молодший письменник широко послуговувався мистецьким досвідом старших ко-

лег — і шотландського, і українського. На підтвердження маємо не тільки художні полотна, а й прямі свідчення М. Старицького, який засвоював практику В. Скотта й опосередковано, через відповідні твори М. Гоголя («Тарас Бульба») і П. Куліша: «Читали между прочим, с жадностью из тетиной библиотеки романы Вальтера Скотта, Дюма, Эжена Сю, Бальзака, — конечно, в переводе на русский язык...» [19:8, 396]. В іншому місці спогадів М. Старицький згадує серед творів, які захоплювали, і роман «Айвенго» [19:8, 392]. Звісно, юнацькі враження від романів В. Скотта та інших письменників були передовсім емоційними реакціями. Натомість пізніший, повторний читацький досвід, зокрема й опосередковане сприймання (через історичну прозу українського попередника), став відповідною творчою «школою», доволі широко реалізованою у власній прозі. «Я й тепер оце пишу роман з Хмельниччини, — сповіщає М. Старицький П. Куліша в одному з листів, — то користуюсь найбільше панськими добутками... [тобто доробком адресата. — В. П.] А коли б міг бачитись, то покористувався би радісно і панською радою, і панською скарбницею» [19:8, 535].

Як ілюстрацію цього «навчительства» можна навести те, що і старший прозаїк, і його шанувальник у зображенні далекого минулого послуговувалися тими самими джерелами. Ідеться про козацьке літописання, передовсім «Літопис Самовидця», український героїчний епос, наявні на той час (XIX ст.) «історії» та монографії. Щоправда, у молодшого автора був ширший вибір, зокрема праці М. Костомарова, В. Антоновича, М. Драгоманова, Д. Яворницького... Інша річ, якою мірою суголосними чи контрверсійними були в обох інтерпретації використаних джерел.

У новітніх студіях про П. Куліша дослідники віднаходять доволі обґрунтовані нові смисли. Скажімо, помічають, що «на сторінках “Чорної ради” козаки постають сліпою руйнівною силою», що, на думку прозаїка, «волелюбні січовики, дбаючи про власну незалежність, не були зацікавлені в міцній Українській державі, яка неминуче поставила би Січ у певні правові рамки» [23, 5], що в цьому романі автор показав руйнівну сутність популізму тощо. Радія в таких міркуваннях справді є, і це виносячи за дужки пізніший Кулішів «історичний ревізіонізм» щодо козацтва та гайдамаків. Митець справді був вдумливим обсерватором життя і цілком спроможним на пророчі візії й узагальнення. Цілком слушно зауважила Р. Багрій, що «на думку Куліша, суто чоловічій запорозькій республіці з її кочовим анархізмом уже просто немає місця. Суспільство, зображене в “Чорній раді”, потребує хуторів, міст, міцних і стабільних сімейних зв'язків» [1, 212]. Схожі міркування є й у В. Івашкова [5, 182—183].

У романах (та й в усій творчості М. Старицького) виразно виявляються козакофільські ідеї [див.: 15, 229—240], але їх смисли не сягають

пророчих глибин його літературного вчителя. У семи романах молодший автор відтворив фактично чвертьстолітню історію національно-визвольної боротьби українців проти гнобителів різного штибу в її апогейних виявах (Хмельниччина, «підготовчий етап» Мазепино виступу, вибух гайдамацького руху, романтичний «робінгудизм» на кшталт Кармелюкового «розбійництва»), і в цьому збройному протистоянні козаки, а згодом і гайдамаки відігравали провідні ролі. Позитивну семантику образів гайдамаків у романі «Останні орли» мотивує сприйняття їх як борців за волю, за національне, соціальне й духовне (релігійне) визволення. Ще в 1960-х роках В. Олійник звернув увагу на те, що прозаїк «також заперечує антиісторичні погляди на Коліївщину А. Скальковського, П. Куліша, польських мемуаристів та деяких інших авторів... Гайдамаки для Старицького — не вбивці, не розбійники, а славні борці за визволення українського народу...» [11, 9]. Але в поглядах молодшого письменника на козацтво, на Запорізьку Січ наявні й моменти, суголосні до переконань П. Куліша; не виключено, що така подібність могла бути «інспірована» творами попередника, зокрема «Чорною радою». М. Старицький, хай навіть епізодично, але ж із доволі чіткою критичною виразністю висловився про козацьку вольницю, ту саму анархічну стихію, яку осудив П. Куліш. Особливо помітна ця тенденція в діалогі «Молодощ Мазепи» та «Руїна». Ось картина перебування молодого героя на Січі:

...это бушующее море голов [козаків. — В. П.] показалось... каким-то страшным, разъяренным зверем, громко кричащим тысячью голосов... видно было, что страсти запорожцев были разогреты до последней степени и при обычной способности толпы поддаваться одному какому-нибудь увлекательному слову — вся эта масса могла броситься очертя голову и наделать непоправимых бед. И при одной этой мысли Мазепе становилось жутко [18, 124, 125]; Мазепу... прелесть запорожской вольницы не опьянила так, как других... ...к сожалению своему Мазепа заметил, что толпа [запорожців. — В. П.] управлялась здесь более стихийными влечениями, чем строгим логическим рассуждением и взвешиванием фактов... Такой способ решения государственных вопросов не понравился Мазепе: толпа непременно должна была подчиниться чьему-либо влиянию, и в данном случае все Запорожье, видимо, зависело от воли Сирко. И Сирко разочаровал Мазепу... [18, 136—137].

Показово, що в діалогі вельми виразно означена прихильність М. Старицького до уявної постаті гетьмана. Цей образ вочевидь мав репрезентувати позиції й самого письменника.

Автор дотепно малює і штрихи до постаті такого собі запорізького «анархіста» — свободолюбця: «Я казак вольный, — иду, куда ноги ступают, ни ты, ни сам я — им не указ!» [18, 125]. Логіка (чи алогічність) стихії, безмежної вольниці, коли «каждый из этих возмущившихся казаков мог через минуту стать кошевым отаманом» [18, 125], призводить

ледь не до перманентних руйнівних «чорних рад», картини яких, вочевидь не без впливу П. Куліша, періодично виписано на сторінках романів молодшого класика: «Мы возмущались, сопротивлялись, но черная рада так и порешила» [19:5/1, 103]; «Черная рада! Черная рада! — слились все вопли в один чудовищный крик» [19:5/3, 604] і под. Навіть ужиті в трилогії «Богдан Хмельницький» епітети «чудовищный», «страшной», «безумному» мають виразно негативну конотацію.

На початку 2000-х І. Дзюба, осмислюючи можливі перспективи України у ХХІ ст., будував свої міркування на комплексному аналізі вітчизняного минулого, власне, на аналізі уроків історії, котрі належить усвідомити і зробити відповідні висновки. Серед кола специфічних проблем, які знаменують «нашу історичну обтяженість і запізненість», публіцист-культуролог називає й таку — «“Чорна рада” і “Руїна” як феномени-символи української історії»:

...традиції індивідуалізму і бунтарства, не врівноважені історичним досвідом державного самоврядування, призводили до розбрату, що кінчився руїною, створюючи сприятливу атмосферу для зовнішнього втручання. Це повторювалося і в XVII, і у XVIII, і в XIX століттях. Небезпека «чорної ради» залишається і надалі... [3, 76—77].

Хтозна, чи авторитетний учений будував ці свої роздуми і на відповідних ідеях прози М. Старицького, зокрема його роману «Руїна», чи брав до уваги тільки найвідоміший твір П. Куліша, що майже очевидно. Але молодший письменник, мусимо визнати, доволі яскраво та здебільшого в довершеній мистецькій формі втілює означені проблеми і трагічні «феномени-символи». І вочевидь він мав перед собою «хроніку 1663 року» як певний історіософський орієнтир.

Ще одним не надто звучним, але виразним відголоском глибших смислів «Чорної ради» в романах М. Старицького постає образ хутора як певне резонування «хутірської філософії» П. Куліша. У низці досліджень про останнього та його «хуторянство», починаючи, певно, зі статті В. Петрова [12], а також у сучасних монографіях [див.: 1, 249—251; 5, 182—183] мовлено, що історичною альтернативою руйніцтву «чорних рад» письменник виставляє майже ідеалізований варіант мирного, заможного життя на хуторі.

Всі образи розорення належать до своєї першопричини — Чорної ради. Цей образ-символ можна назвати відцентровим, на відміну від доцентрового образу хутора Хмарища — другого важливого символу в романі, який виступає його позитивним полюсом і репрезентує все діаметрально протилежне Чорній раді. Хутір — це символ не смерті, а стійкості й життя, не хаосу, а миру й стабільності, не краху, а спадкоємності, не зненависті, а любові, і не зовнішнього оточення, а внутрішнього духовного світу [1, 218].

Власне, і сам П. Куліш, розчарувавшись у можливостях політичної боротьби, свідомо відходить від неї та усамітнюється на придбаному хуторі.

«Свої хутори» як довершені картини тихоплинного людського життя постають і в романах М. Старицького: у трилогії про Б. Хмельницького — гетьманів хутір (садиба в Суботові), а в дилогії про І. Мазепу — хутір старого козака Сича. Але символіка цих образів інакша, ніж Хмарища в «Чорній раді». Кулішів хутір у романі позначає якщо не щасливий, то принаймні обнадійливий, оптимістичний, із погляду автора, фінал, це позитивна перспектива, філософське узагальнення, породжене відповідними внутрішніми переконаннями митця-мислителя. Руйнація й загибель ідеалізованого буття хуторів у романах М. Старицького символізує інше: серед грізного моря війни та руїни таких оаз і такого життя бути не може, його треба завоювати й захистити, політично і збройно.

Ще один важливий аспект, і світоглядний, і творчий, якщо не єдине, то помітно зближує письменників. Ідеться про релігійно-духовний чинник, який у різнобічній творчій діяльності кожного із класиків відіграв дуже важливу роль. Про цей складник у доробку М. Старицького мені теж доводилося писати [13, 18—37]. Молодший автор, цілком очевидно, спирався на досвід попередників, передовсім Т. Шевченка, П. Куліша, інших кирило-мефодіївців, зокрема вельми авторитетного для нього М. Костомарова. До таких міркувань спонукають густо вживані у творах М. Старицького рядки про боговизначеність суцього. Він вельми суголосний із П. Кулішем часів написання «Чорної ради», адже «романтичні ідеї Божого Промислу нагадують традиційну християнську історичну філософію» [1, 244]. М. Старицького і його доробку, культивованої ним християнізації історіософії це твердження стосується безпосередньо. Щоправда, у своєму релігійному захопленні письменник не був доконечним містиком. Есхатологічні мотиви в нього епізодичні і в підоснові своїй мають не так ортодоксально-містичний елемент, як національно-патріотичний — прагнення офірувати себе не просто заради переходу в кращий зі світів, а «за віру Христову, за Україну, за людей».

Отже, маємо підстави висновувати, що життєвий і творчий досвід П. Куліша доволі помітно та різнобічно вплинув на долю й доробок М. Старицького. Останній брав до уваги набуток попередника у власній літературній практиці, але при всьому тому вибірково ставився до можливих запозичень, часто по-своєму їх інтерпретуючи у світоглядних позиціях чи творах. Варто визнати, що в доланні поетичних пошевченківських шаблонів М. Старицький був щонайменше рівночасним із П. Кулішем. У світоглядно-політичних позиціях молодший із класиків був послідовнішим і принциповішим за старшого колегу, якого іменував своїм «навчителем», але глибина сутнісних розмислів, зокрема пророчих, у П. Куліша була очевиднішою, хоч і непослідовною. Попри значні світоглядні розбіжності з позиціями «пізнього» П. Куліша та різкий осуд останнього з боку тодішнього свідомого українства, М. Старицький тримався з ним шляхетно, не

розривав зв'язків. Історія взаємин двох митців доволі показова і становить неабиякий інтерес у частині вивчення нашого класичного письменства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багрий Р. Шлях сера Вальтера Скотта на Україну («Тарас Бульба» М. Гоголя і «Чорна рада» П. Куліша в світлі історичної романістики Вальтера Скотта). Київ: Редакція журналу «Всесвіт», 1993. 290 с.
2. Владимірова В. За суворим критерієм «народного духу» (давня і нова українська література в оцінці Пантелеймона Куліша) // Слово і Час. 2000. № 2. С. 28—35.
3. Дзюба І. Україна перед сфінксом майбутнього // Сучасність. 2001. Ч. 12. С. 70—84.
4. Зеров М. Літературна позиція М. Старицького // Зеров М. Українське письменство / Упоряд. М. Сулима. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 664—679.
5. Івашиків В. Художня, літературознавча і фольклористична парадигма ранньої творчості Пантелеймона Куліша: Монографія. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2009. 448 с.
6. Історія української літератури ХІХ століття: У 3 кн. Кн. 2 / За ред. М. Т. Яценка. Київ: Либідь, 1996. 384 с.
7. Кравцов А. Метричний запис про народження та хрещення Михайла Петровича Старицького // Сіверянський літопис. 2019. № 4—5. С. 223—230.
8. Куриленко Й. М. П. Старицький: Життя і творчість. Київ: Видавництво Київського університету, 1960. 64 с.
9. Мишанич О. З минулих літ: Літературознавчі статті. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2004. 390 с.
10. Нахлік Є. Пантелеймон Куліш: особистість, письменник, мислитель. У 2 т. Київ: Український письменник, 2007.
11. Олійник В. Роман М. Старицького про Коліївщину // Старицький М. Останні орли. Київ: Дніпро, 1968. С. 5—19.
12. Петров В. Куліш-хуторянин // Хроніка-2000. Ч. 37—38. С. 420—432.
13. Поліщук В. Вибране: У 3 т. Т. 1: Мій Михайло Старицький. Черкаси: Видавець Юлія Чабаненко, 2013. 358 с.
14. Поліщук В. Коли народився Михайло Старицький? // Українська літературна газета. 2019. 25 жовтня.
15. Поліщук В. Художня проза Михайла Старицького: Монографія. Черкаси, 2003. 376 с.
16. Рулін П. М. П. Старицький та П. О. Куліш // Життя й Революція. 1926. № 12. С. 64—74.
17. Світленко С. Українські громади другої пол. ХІХ — поч. ХХ ст. (особливості ідеології та діяльності) // Київська старовина. 1998. № 2. С. 9—25.
18. Старицький М. Молодость Мазепи. Руїна: Романи. Київ: Український центр духовної культури, 1997. 984 с.
19. Старицький М. Твори: У 8 т., 10 кн. Київ: Дніпро, 1963—1965.
20. Франко І. Зібрання творів: У 50 т. Київ: Наукова думка, 1976—1986.
21. Хорунжий Ю. Борвій: Роман-драма в чотирьох одмінах. Київ: Радянський письменник, 1987. 476 с.
22. Цибаньова О. Лаври і терни: Життєвий і творчий шлях Михайла Старицького. Київ: Український центр культурних ініціатив, 1996. 188 с.
23. Шпак В. Пантелеймон Куліш: невгамовний «піонер з сокирою» // Урядовий кур'єр. 2019. 9 серпня. С. 5.

Отримано 25 травня 2020 р.

REFERENCES

1. Bahrii, R. (1993). *Sbliakh sera Valtera Skotta na Ukrainu* ("Taras Bulba" M. Hoholia i "Chorna rada" P. Kulisha v svitli istorychnoi romanistyky Valtera Skotta). Kyiv: Redaktsiia zhurnalu "Vsesvit". [in Ukrainian]

2. Vladymyrova, V. (2000). Za suvorym kryteriiem “narodnoho dukhu” (davnia i nova ukrainska literatura v otsyntsi Panteleimona Kulisha). *Slovo i Chas*, 2, 28-35. [in Ukrainian]
3. Dziuba, I. (2001). Ukraina pered sfinksom maibutnoho. *Suchasnist*, 12, 70-84. [in Ukrainian]
4. Zerov, M. (2003). Literaturnapozytsiia M. Starytskoho. In Sulyma, M. (Ed.). Zerov, M. *Ukrainske pysmenstvo* (pp. 664-679). Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”. [in Ukrainian]
5. Ivashkiv, V. (2009). *Khudozhnia, literaturoznavcha i folklorystychna paradybma rannoi tvorchosti Panteleimona Kulisha: Monografii*. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka. [in Ukrainian]
6. Yatsenko, M. T. (Ed.). (1996). *Istoriia ukrainskoi literatury XIX stolittia* (Vol. 1-3; Vol. 2). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]
7. Kravtsov, A. (2019). Metrychniy zapys pro narodzhennia ta khreshchennia Mykhaila Petrovycha Starytskoho. *Sivrianskyi litopys*, 4-5, 223-230. [in Ukrainian]
8. Kurylenko, Y. M. (1960). *M. P. Starytskyi: Zhyttia i tvorchist*. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu. [in Ukrainian]
9. Myshanych, O. (2004). *Z mynulykhlit: Literaturoznavchi statii*. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”. [in Ukrainian]
10. Nakhlik, Ye. (2007). *Panteleimon Kulish: Osobystist, pysmennyk, myslytel*. (Vol. 1-2). Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk. [in Ukrainian]
11. Oliinyk, V. (1968). Roman M. Starytskoho pro Koliivshchynu. In Starytskyi, M. *Ostanni orly* (pp. 5-19). Kyiv: Dnipro. [in Ukrainian]
12. Petrov, V. (2000). Kulish-khutorianyn. *Khronika-2000*, 37-38, 420-432. [in Ukrainian]
13. Polishchuk, V. (2013). *Vybrane* (Vol. 1-3; Vol. 1). Cherkasy: Vydavets Yuliia Chabanenko. [in Ukrainian]
14. Polishchuk, V. (2019, October 25). Koly narodyvsia Mykhailo Starytskyi? *Ukrainska literaturna hazeta*. [in Ukrainian]
15. Polishchuk, V. (2003). *Khudozhnia proza Mykhaila Starytskoho: Monografii*. Cherkasy. [in Ukrainian]
16. Rulin, P. (1926). M. P. Starytskyi ta P. O. Kulish. *Zhyttia y Revoliutsiia*, 12, 64-74. [in Ukrainian]
17. Svitlenko, S. (1998). Ukrainski hromady druhoi pol. XIX — poch. XX st. (osoblyvosti ideologii ta diialnosti). *Kyivska starovyna*, 2, 9-25. [in Ukrainian]
18. Starytskyi, M. (1997). *Molodost' Mazepy. Ruina: Romany*. Kyiv: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury. [in Russian]
19. Starytskyi, M. (1963—1965). *Tvory* (Vol. 1-8). Kyiv: Dnipro. [in Russian and Ukrainian]
20. Franko, I. (1976—1986). *Zibrannia tvoriv* (Vol. 1-50). Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian]
21. Khorunzhyi, Yu. (1987). *Borvii: Roman-drama v chotyrokhl odminakh*. Kyiv: Radianskyi pysmennyk. [in Ukrainian]
22. Tsybanova, O. (1996). *Laury i terny: Zhyttievyi i tvorchyi shliakh Mykhaila Starytskoho*. Kyiv: Ukrainskyi tsentr kulturnykh initsiatyv. [in Ukrainian]
23. Shpak, V. (2019, August 9). Panteleimon Kulish: nevhamovnyi “pioner z sokyroiu”. *Uriadovyi kurier*, 5. [in Ukrainian]

Received 25 May 2020

Volodymyr POLISHCHUK, doctor of philology, professor
Bohdan Khmelnytskyi Cherkasy National University
81 Shevchenko boulevard, Cherkasy, 18031
e-mail: kafit@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9090-8324>

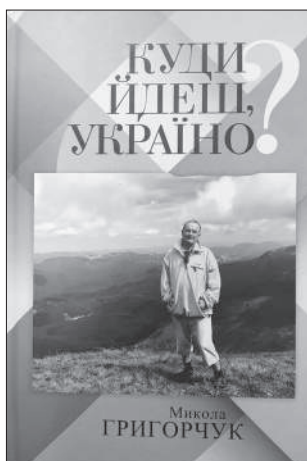
PANTELEIMON KULISH IN THE FATE AND WORKS OF MYKHAILO STARYTSKYI (APPROACHING THE ISSUE)

The paper focuses on the relationship of two Ukrainian literature classics of the 19th century Panteleimon Kulish and Mykhailo Starytskyi, the viewpoint of the latter being basic

in this research. The study reveals some aspects of biographical and then creative nature that had an impact on the outlook of the younger writer (M. Starytskyi). There were noticeable differences in the characters and temperaments of the two writers. The noble tolerance on the part of M. Starytskyi allowed maintaining a constructive dialogue between colleagues, despite the substantial worldview and historiosophical 'swings' of P. Kulish in the 1870s and 80s.

As to typological convergences and differences in the field of literature, it is noted that P. Kulish's "Commoners' Council" ("Chorna Rada") had a significant and long-lasting impact on Starytskyi's outlook and subsequently his prose works (especially fiction). The prophetic potential of Kulish's novel (commoners' councils as the causes of 'ruin', the destructive nature of the thoughtless spontaneity of the masses, the threat of populism, etc.) was realized in Starytskyi's writings. The study shows that in different spheres of creative work, both P. Kulish and M. Starytskyi tended to innovations and experiments focused on the best achievements of European literatures. Special attention is paid to the debatable issue of the classics' priority in 'breaking the patterns' of imitating Shevchenko's manner of verse (based on the judgments of I. Franko, M. Zerov, and Ye. Nakhlik). The author of the paper defends the view of at least simultaneous overcoming the mentioned patterns by P. Kulish and M. Starytskyi. Some analytical comments are given to M. Starytskyi's judgments about T. Shevchenko, contained in his letters to P. Kulish. The analysis of M. Starytskyi's works (novels, dramas, some poems) shows that their author did not share the views of the late works by P. Kulish concerning the historical role of the Cossacks and haidamak movement.

Keywords: biography, worldview, creativity, novels, verification, innovation, national, prophecy, historiosophy.

Григорчук М. Куди йдеш, Україно?: відгуки, огляди, рецензії. Київ: Український письменник, 2020. 280 с.

До книжки ввійшли відгуки, огляди та рецензії на твори сучасних українських письменників: Марії Матіос, Віри Вовк, Дмитра Павличка, Юрія Щербака, Богдана Гориня, Василя Рубана, Ярослава Мельника, Григорія Гусейнова, Софії Андрухович та багатьох інших. Ці статті, як зазначає автор у передмові, «у якійсь мірі намагаються заглянути у день прийдешній, до того ж наш люд у пошуках свого Мойсея продовжує блукати ніби із завязаними очима у пошуках історичної дороги в майбутнє». Роздуми насичені цікавими історичними, літературними, біографічними фактами, що свідчить про широку ерудицію автора — доктора фізико-математичних наук. Вдало доповнює видання досить розлогий іменний покажчик.

I. X.

Наші
презентації